

החמרה במסורת העדה

מקור הגישה להחמיר

השאלה: האם ומדוע נהגו ביתא ישראל לקיים הלכה מחמירה ביחס להלכות חז"ל?

מבוא

שבֿעַת יָמִים תַּחַת אֲמוֹ

קריאת התורה ביום טוב ראשון של סוכות פותחת בפסוקי ויקרא כב, כו-כז: 'וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. שׁוּר אוֹ קֶשֶׁב אוֹ עֵז כִּי יוֹלֵד וְהָיָה שְׁבַעַת יָמִים תַּחַת אֲמוֹ וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וְהִלָּאָה יִרְצָה לְקַרְבַּן אֲשֶׁה לָהּ'. התורה מצווה שלא להקריב עגל, שֶׁה או גדי לפני שמלאו לו שבעה ימים. בטעם המצווה כתב רבי יוסף בכור שור: 'דשמה נֶפֶל הוא, ועוד כל הפורש ממקום טומאה וממקום צחנה צריך פרישות קודם שיכנס למחנה שכינה, כגון זב ומצורע וטמא מת'. טעם דומה בקיצור נמרץ כתב בעל ספר החינוך במצוה רצג: 'ומשלימות הקרבן שיהיה מבן שמונת ימים והלאה'.

על פי המסורת הלכתית של ביתא ישראל, חל איסור חמור לשחוט כל יונק. עגל, שֶׁה או גדי, שעדיין יונקים חלב-אם, אסור לשוחטם. שחיטת גור שטרם נגמל נחשב כמעשה אכזרי האסור באיסור מוחלט. בראיונות רבים שקיימתי ניסיתי לברר מה טיבו של איסור זה, שאין כדוגמתו במקרא, אך העליתי חרס ביד. הקייסים חזרו שוב ושוב על עקרון היסוד של ההלכה האתיופית: 'אנו נוהגים כפי שנהגו אבותינו ולא שואלים שאלות!'

על אף שלא מצאתי הסבר לאיסור שנהגו, למדתי שהוא חלק מתופעה כללית בהלכה האתיופית – החמרה מופלגת! הרחבת תחום האיסור הרבה מעבר לנאסר בתורה או במסורת ההלכה הרבנית המקובלת בעם ישראל. להלן אציין שלוש דוגמאות להרחבות מחמירות מעין אלו.

התורה קובעת בשמות לה, ג: 'לֹא תִבְעְרוּ אֶשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת'. אולם ביתא ישראל אסרו גם השארת אש שהודלקה מבעוד יום. למעשה, בכפר האתיופי היהודי, כיבו כל אש כשלוש שעות לפני כניסת השבת. אש חדשה הודלקה במוצאי שבת לאחר צאת שלושה כוכבים.

התורה (ויקרא יב) קובעת ליולדת זכר שבעה ימי טומאה ו-33 ימי טוהר. בימים אלו, אף שרואה דם אינה אסורה לבעלה אך אסורה בנגיעה בקודש ובכניסה למקדש. ימים אלו מוכפלים (14 ימי טומאה ו-66 ימי טוהר) אצל יולדת נקבה. ביתא ישראל לא חילקו בין דם טומאה ודם טוהר. לשיטתם, יולדת טמאה לחלוטין, אסורה לבעלה ויוצאת אל מחוץ למחנה; ארבעים יום בלידת זכר ושמונים יום בלידת נקבה.

נסיים בדוגמה הלקוחה מהפסוקים הסמוכים לפסוקי הקריאה שבהם פתחנו. בויקרא כב, כח נאמר: 'וְשׁוּר אוֹ שֶׁה אֶתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בְּיוֹם אֶחָד'. על פי פשט הכתוב ופרשנות חז"ל, התורה אוסרת לשחוט בהמה ובנה ביום אחד. אולם ביתא ישראל הרחיבו את תחולת המצווה ואסרו לשחוט בהמה בהיריון. לשיטתם, העובר מוגדר כ'בנו' ובשחיטת בהמה הרה יש איסור של 'אֶתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחָטוּ בְּיוֹם אֶחָד'.

מהיכן נבע נטייה זו להחמיר?

העמדות:

- (1) **ממנהג כת קומראן:** בדיקה רחבה של ההחמרות בביתא ישראל מגלה זיקה הדוקה לספרות קומראן.
- (2) **פרשנות פשט התורה:** ההחמרות שנזכרו אינם בגדר החמרה אלא פרשנות הנוטה לפשט דברי התורה.
- (3) **מחלוקות קדומות - גם בתוך חז"ל היו גישות מחמירות:** בימי הבית השני גם בתוך עולם חכמים היו גישות מחמירות (בית שמאי) וגישות מקילות (בית הלל). חסידות מחמירה הייתה אז גם בירושלים, גם במצרים, וגם במקומות אחרים. ביתא ישראל מהווים המשך מחמיר ביותר מקרב גישות אלו.

הדין

עמדה 1: יוסי זיו

בדיקה רחבה של ההחמרות בביתא ישראל מגלה זיקה הדוקה לספרות קומראן. ואולי ניתן לשער בזהירות רבה, שהאוחזים במסורות הקומראניות נדדו דרומה למצרים ומשם לאתיופיה. (יוסי זיו)

עמדה 2: הרב מנחם ולדמן

כל הדברים שהבאת ממורשת אחינו יהודי אתיופיה אינם בגדר החמרה אלא פרשנות לפי פשט התורה שבדומה לה נמצא גם בדרך כלל (לא לגמרי) גם במנהגי השומרונים, כתות בית שני והקראים שכולם מפרשים פשט בתורה ללא מסורת התורה שבעל-פה שהיא פעמים רבות רחוקה מדרכי הפשט הפשוט. באשר לאיסור שחיטת בעלי חיים כל זמן שהם יונקים זהו הנוהג גם בקרב נוצרי אתיופיה ביחס לבעלי חיים וגם עופות שאין שוחטים אותם כשהם קטנים אלא כעבור זמן רב (שנה ושנתיים) משום מידת אכזריות וצער בעלי חיים. ומקור כולם הוא בדברי התורה "לא תבשל גדי בחלב אמו" - לא לשחוט בעל חיים כל זמן שהוא יונק.

עמדה 3: (הרב יואל)

התמונה מורכבת יותר, מפני שגם בתוך הלכת חז"ל היו מחלוקות עמוקות בין בית שמאי ובית הלל - עוד בימי הבית השני- בית שמאי אסרו כל מלאכה שתיעשה מעצמה בשבת, גם אם התחילו אותה מערב שבת, ולכן, גם אצלם אסרו להשאיר מדורה, וממילא גם שעון שבת ומקרר וכד', כי יש שני פסוקים בהם כתוב: "ששת ימים תעשה מלאכה, וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה'..." (שמות ל"ה, ב; ויקרא כ"ג, ג), ומשתמע שביום הקדש גם לא תיעשה מלאכה כלל, ורק לגבי העונש כתוב שם "כל העשה".

חסידות מחמירה הייתה אז גם בירושלים, גם במצרים, וגם במקומות אחרים.

תוספת לתגובה:

משום הקיצור והמהירות לא דייקתי (אתמול), כי בית שמאי לא אסרו כל מלאכה הנעשית מעצמה אלא חלק גדול מהן, והתירו נר של שבת ותבשיל חם בתנאים מגבילים, אולם עצם המחלוקת בנושא זה בתוך עולמם של החכמים בירושלים של ימי בית שני, מעידה על רצף של חסידות מחמירה בעולם היהודי של ימי בית שני - והנה 'ביתא ישראל' נהגו בשבת כשיטה המחמירה ביותר, וכך גם בדוגמאות שד"ר יוסי זיו הביא, אבל בקביעת הלוח והחגים נהגו כהלכת חז"ל, ואף שמרו עליה בדבקות (בלי לוח קבוע) יותר מאתנו.

קושיה:

קטונתי מלהיכנס לדיון ההלכתי אולם אני רוצה להביא שוב את עדותי על חוויותי בשבת באמבובר שנמסרה בעבר גם בפורום הזה.

ביום שישי הדליקו אש בכיריים שעמדו מחוץ לבית. על הכיריים עמדה קדירה ובתוכה אוכל לסעודת ליל שבת. האש בכיריים כבתה מאליה במהלך הערב ובני הבית אכלו בליל שבת אוכל חם. דבר זה חזר על עצמו במהלך כל תקופת החדשים של שהותי באמבובר, ומכאן שאין זה דבר מקרי אלא מנהג קבוע. ואומר בזהירות המתבקשת: ככל הנראה לא היה מנהג אחיד בקרב כלל ביתא ישראל אלא מספר מנהגים לפי אזורי המושב.

תשובה

: יוסי זיו (המנהג באמבובר בשנות ה-80 אינו ראיה ונובע המשפעת מבורכת של מנהג שליחי ישראל והלכת חז"ל)

ככל הידוע לי עשית את שליחותך באמבובר בשנות השבעים.

1. בשנים אלו כבר הוטמעו השפעות רבניות רבות במנהג העדה, בעיקר על ידי שליחים ומבקרים יהודים.
 2. אמבובר ריכזה רבים מבני העדה ולשם הגיעו שליחים רבים. גם בית ספר יהודי וגם בית כנסת שעל גגו מתנוסס מגן דוד היו באמבובר.
- בבית הספר לימדו שליחים מישראל וסמל מגן דוד לא היה ידוע לביתא ישראל עד למפגש עם השליחים היהודים מרחבי העולם.

מכאן שאין לראות במנהג אמבובר את מנהגה המקורי של ביתא ישראל אלא מנהג שמשלב השפעות רבניות מבורכות. התהליך עצמו מבורך, אך לצורך המחקר חשוב להקפיד לקבל מידע מיושבי הכפרים של ביתא ישראל. שם בדרך כלל נשמר המנהג המקורי.

הקשר - שושנה בן דור

יחד עם זה, נוכחתי לדעת בתחילת שנות השמונים, מקס אמהרן פיקדו, ז"ל שעלה ארצה בתחילת 1982 (במבצע ימי) ולאחרונה הלך לעולמו ועלה דרך סודן מאזור ווגרה-סמין שהיה מה שקראו לו "גווגובה". מדובר בשוחה שכרו באדמה ביום ששי, הדליקו בו אש וכיסו אותה בעלים, ואז שמו בו בצק ל"ברכת" מכוסה בעלי דפנה וכיסו. ביום שבת, פתחו והוציאו משם את ה"ברכת" האפוייה. כנראה שהאש כובתה מעצמו. יחד עם זה, כיבו כל אש גלויה לפני כניסת השבת.